

udžbenicima iznose se sadržaji selektivnog kolektivnog pamćenja na relativno koherentan i sistematičan način. Na krupnim istorijskim prekretnicama ove promene su najdublje. Tako se krajem veka promenio odnos prema socijalizmu i fašizmu. Uslov prihvatanja radikalnog prevladavanja prošlosti bilo je nezadovoljstvo društva sa ranijom vlašću, ali i neobuzdane nade. Mađari su npr. bili manje nezadovoljni socijalizmom od Čeha, pa ovo raspoloženje nije tražilo radikalno prevladavanje prošlosti. U Mađarskoj su J. Kadar i "gulaš socijalizam" ostali u pozitivnom sećanju (Schauschitz 1998, 258-259), pa je nakon "meke diktature" i mirnog prelaza usledilo blago prevladavanje prošlosti. Da u Jugoslaviji nije bilo građanskog rata, verovatno bi i prevladavanje prošlosti bilo još mirnije nego u Mađarskoj. Ovde su nestanak SFRJ, secesionizam i građanski rat bili izvori i okvir radikalnog prevladavanja prošlosti, a ne toliko nezadovoljstvo socijalizmom. Prodor nove epohalne svesti kod nas je tekao dramatičnije, jer se nije ticao samo interesa širih grupa, nego i nestanka države čiji je integritet dugo shvatan kao okvir nacionalnog interesa i identiteta. U ovom odeljku trebalo bi pokazati način na koji je promena odnosa prema socijalizmu bila povezana sa promenom odnosa prema fašizmu: demonizacija socijalizma je preko normalizacije nacionalizma oslabila kritičnost prema domaćem fašističkom nasleđu, neutralizovala ga, a katkad i rehabilitovala. Stvaralačka inteligencija bila je u ovom procesu neobično aktivna, pa će zato, posle osvrta na savremeni antifašizam u Jugoslaviji, više pažnje biti posvećeno ponašanju ove grupe, tj obrascima njene konverzije.

1. Bespomoćni antifašizam.

Odnos prema fašizmu u Jugoslaviji u mnogome je određivao sadržaj i obrasce prevladavanja prošlosti na ovim prostorima. Pojava, razvoj, uklanjanje i oživljavanje fašizma na prostorima bivše Jugoslavije rezultat su složenog spoja unutrašnjih i spoljnih društvenoekonomskih i političkih protivrečnosti. Svaka faza ovog procesa nosila je pečat konkretnih idejno-ideoloških osobenosti užeg vremenskog razdoblja, promena epohalne svesti i međunarodnih odnosa. Ipak raznovrsnost otvorenog ili prerušenog ispoljavanja fašizma i šovinizma ne bi smela da prikriva uočavanje trajnijih procesa koji su određivali regulisanje suživota etnički bliskih, ali uvek latentno napetih grupa u jugoslovenskom prostoru. Ovde bi trebalo sažeto razmotriti dva problema koja mogu olakšati razumevanje nepotpune defašizacije u Jugoslaviji: 1. domašaj i granice defašizacije u Jugoslaviji posle 1944. godine; 2. uzroke i oblike oživljavanja fašističkog potencijala u građanskom ratu u Jugoslaviji 1991-95. godine. Kada se jasnije uoče propusti nekih ključnih društveno integrativnih aktivnosti u politici policentrične komunističke kadrovske uprave socijalističke Jugoslavije, lakše će se shvatiti zašto nije presečena idejna i praktična veza između domaćeg fašizma 1940-ih i 1990-ih godina. S druge strane, pitanje je da li je ova veza i mogla nestati zbog nestabilnosti državnih tvorevina na Balkanu i opterećenosti naroda na ovom prostoru istorijskim sećanjem što je olakšavalo buđenje i normalizaciju nacionalizma?

1.

Fašizam je u Kraljevini SHS nastao iz spoja domaćih nacionalnih i socijalnih protivrečnosti i uticaja razvijenih evropskih fašističkih uzora. Premda uticaj sa strane ne treba potcenjivati, uloga fašizma bila je ponajpre u aktiviranju unutrašnjih nacionalnih protivrečnosti i njihovom pretvaranju u otvoreni sukob. Da nije bilo fašističke Nemačke i Italije verovatno bi ekstremne šovinističke struje međuratne Jugoslavije našle drugi oslonac. Spoljni fašizam je